СТРАНДЖАНСКИЯТ КРАЙ В СЪБИТИЯТА

ОТ СЕПТЕМВРИ 1923 – АПРИЛ 1925 г.

Проф. дн Веселин Янчев

Политическото противопоставяне, обхванало България след края на Голямата война, има различни измерения и прояви. Освен по оста виновни – невиновни за военния крах и провала на националното обединение, партиите се разграничават и по една втора ос – запазване на традиционното конституционно демократично устройство и управление или замяната му с ново, недемократично – земеделско или работническо. След като на Българския земеделски народен съюз е попречено да създаде селска диктатура, комунистите, под натиска на Москва, през септември 1923 г. правят неуспешен опит да наложат работническа или работническо-селска диктатура. И за двата опита е написано твърде много, но от гледната точка на отрицателите на съществуващия по това време държавен и правов ред[1]. Много малко или почти нищо не е известно за това как местната и централната власт и нейните органи – полицията и армията, възприемат и реагират на действията на комунистите и земеделците в периода 1923 – 1925 г.

Проблемът предпоставя цялостно и многопластово изследване, отчитащо случилото се в цялата страна, но фокусът в последващите страници ще бъде поставен само върху Странджанския край и донякъде Бургаския регион, като част от общия пъзел. За целта са проучени рапорти, донесения, доклади на Бургаския окръжен управител, на околийските началници, на началниците на Обществена безопасност и началниците на военните гарнизони, както и обобщени бюлетини на Разузнавателната секция на Щаба на армията, на Обществена безопасност и на Министерството на вътрешните работи и народното здраве.

Още на 22 септември 1923 г. в София се получени сведения, че през деня от Бургас и Малко Търново са командировани военни части, които да обходят селата в района на

[1] **Косев**, Д. Септемврийското въстание 1923. София: Издателство Наука и изкуство. 1973. **Мичев**, Д. Четническото движение в България 1924 – 1925. София: Издателство на Българската Комунистическа партия. 1964; **Петрова**, З. Нелегалната чета на Георги Бикчиев (юни 1923 – октомври 1923 г.); **Кралев**, К. Някои аспекти на бойно – оперативните действия на Септемврийското въстание 1923 година в Странджанския край; **Илиев**, Й. Военната организация на БКП /т.с./ в Странджанския край /октомври 1823 – април 1925 година/. // Странджанско-сакарски сборник. Доклади от Втория интердисциплинарен симпозиум „Странджа – Сакар“. Малко Търново, 30. IX. – 2. X. 1980. Т. II, кн. 2. Малко Търново 1984.

Странджа и да разузнаят положението[2]. На следния ден от Бургас се телеграфира, че към 1:30 – 2:00 ч. на 23 септември между 250 и 400 души са атакували града от юг. Добре организираната охрана отбила атаката, като използвала артилерия и миноноска или моторна лодка, която обстрелвала в тил и фланг нападателите. Сведенията за дадените жертви са от 4 до 8 убити, а за пленените от 8, през 18 до 68 души. От войската нямало загуби, а от подкрепящите я доброволци бил убит един[3]. По-късно през деня става ясно, че е загубен контролът над села северно от Месемврия (Несебър), югозападно от Бургас, югоизточно от Карнобат, както и над странджанските села Евренозово, Кара еврен (Близнак), Карамлък (Младежко), Сърмашик (Бръшлян) и Гьок тепе (Звездец). В последния район действала четата на комуниста Георги Бикчиев[4]. Нападната била и превзета заставата в с. Тикенджа (Граничар), чийто командир кап. Чолаков избягал в неизвестна посока. Завареното оръжие било разграбено[5].

На 24 септември в Бургас се формира отряд от 2 пехотни роти, 12 конници, с 2 картечници и 1 оръдие, начело с майор Пехливанов, който е изпратен по пътя за с. Карабунар (Средец). Отряди потеглят и към Месемврия и с. Караджилари (Сърнево), Карнобатско, заради пристигналите сведения за появили се бунтовници[6].

Сутринта на 25 септември в Бургас е формиран отряд под командата на кап. Желев, в състав от 90 войници, който е предназначен за подсилване на гарнизона в гр. Малко Търново. Натоварен на миноносец, по обяд отрядът пристига във Василико (Царево), откъдето през с. Граматиково достига Малко Търново. Едновременно с това от Бургас към Малко Търново се изпраща втори отряд от 25 души, който трябва да прикрива тръгналата предния ден колона на майор Пехливанов, движеща се към селата Карабунар, Факия, Тикенджа, Гьок тепе. В София отново пристигат съобщения, че заставата в Тикенджа е превзета и обезоръжена[7].

---

[2] ЦДА, ф. 2123К, оп. 1, а. е. 13869, л. 326; По някои въпроси на военните действия в Странджанския край през септемврийското въстание 1923 г. // *ИИВИ и ВИНД*, 22, 1976.

[3] ЦДА, ф. 2123К, оп. 1, а. е. 13631, л. 92 – 93, 119, 220 – 221; а. е. 13869, л. 326; а. е. 7088, Т. 2, л. 140.

[4] Роден на 12 май 1895 г. в с. Каракоч, Турция. Член на БКП от 1919 г. Емигрира в СССР през 1925 г. Арестуван на 14 септември 1937 г. Осъден на смърт и разстрелян на 4 февруари 1938 г. https://sitebulgarizaedno.com/index.php?option=com_content&view=article&id=701:ji&catid=29:2010-04-24-09-14-13&Itemid=61

[5] ЦДА, ф. 2123К, оп. 1, а. е. 13631, л. 213; а. е. 13869, л. 326; **Кралев**, К. По някои въпроси на военните действия в Странджанския край през септемврийското въстание 1923 г. // *ИИВИ и ВИНД*, 22, 1976, с. 53 – 59.

[6] ЦДА, ф. 2123К, оп. 1, а. е. 13869, л. 326; а. е. 13631, л. 208, 213.

[7] ДВИА, ф. 1027, оп. 4, а. е. 146, л. 31 – 32; ЦДА, ф. 2123К, оп. 1, а. е. 7088, Т. 1, л. 137; а. е. 13631, л. 298, 300; Септемврийското антифашистко въстание 1923. Документи и материали. Т. 2. София: Партиздат, 1983, с. 197.

До 29 септември за разчистване на селата в Странджа действат изпратените от Бургас две колони. Едната от Василико през Граматиково, Сърмашик, Кара еврен за Тикенджа. Другата от Бургас през Кайряк кьой (Крушевец) и Гьок тепе за Сърмашик. На пограничните войски е наредено да залавят въстаниците, които се опитват да преминат границата[8]. На 29 септември от Бургас съобщават, че са тръгнали нови команди и се стеснява обръчът около селата в Странджа, тероризирани от 7 до 8 души бунтовници[9]. Докладва се, че е възстановена властта в странджанските села, с изключение на с. Тикенджа, към което са изпратени военни части. От Бургас към Василико потегля поредната команда за съдействие при окончателно прочистване на района[10].

На 30 септември в София се получават оптимистични донесения, че в района на Малко Търново една част от противниците на властта блуждае из планината, а друга се предава на групи. Проблеми продължавала да създава четата на Г. Бикчиев, която в състав от около 30 души се появила в с. Граматиково и го обявила за комуна. Към селото веднага са изпратени 40 доброволци от гр. Василико[11].

Едва на 2 октомври изпратен от Бургас отряд най-накрая разчиства района между селата Тикенджа – Гьок тепе. Насочените колони от Василико, Ахтопол и Малко Търново възстановяват законната власт в с. Граматиково и разпръсват четниците на Г. Бикчиев. Продължава предаването и залавянето на отделни комунисти[12].

На 2 октомври Щабът на армията има основание да докладва: „Днес в цяла България, във всички населени пунктове в Царството е окончателно възстановена законната власт“[13].

В Малкотърновско проблемите за властта продължават. На 5 октомври един от правителствените отряди завързва бой с четата на Г. Бикчиев при с. Визица, след който се предават 8 четници. Друг отряд влиза в престрелка с група бунтовници при с. Граматиково и успява да залови 13 от тях. На 6 октомври пристигат сведения за предали се 40 души от района, но както отбелязват военните, поради неговия планински и горски характер той още не е окончателно прочистен[14].

[8] ЦДА, ф. 2123К, оп. 1, а. е. 3631, л. 391.
[9] Пак там, а. е. 13631, л. 382 – 383, 385.
[10] ЦДА, ф. 2123К, оп. 1, а. е. 13869, л. 8 – 9, 39.
[11] Пак там, а. е. 13869, л. 60 – 64, 89, 91; а. е. 7088, Т. 1, л. 176, 177, 184 – 185.
[12] ЦДА, ф. 2123К, оп. 1, а. е. 13869, л. 117.
[13] Пак там, л. 115.
[14] ЦДА, ф. 2123К, оп. 1, а. е. 13869, л. 145, 146, 153; а. е. 7088, Т. 1, л. 182.

Тъй като част от преследваните участници в бунтовническите действия от Странджанския край се спасяват на турска територия, Министерството на войната настоява Министерството на външните работи и изповеданията да изиска тяхното екстрадиране от турските власти. Конкретно се визират Г. Бикчиев, Георги и Атанас Премянови и четирима души от с. Кара еврен. Изтъква се, че всички те са съдени за убийства и кражби, избягали са от затворите, след което са се включили в антиправителствените акции. Военните подчертават, че в случая не става дума за политически, а за криминални престъпници, които ще продължат с разбойническите си действия[15]. Предвиждане, което ще се потвърди съвсем скоро.

Провалът на опита за силово вземане на властта в България от комунистите не отчайва нито неговите чужди поръчители, нито местните изпълнители. Те веднага решават да повторят и потърсят реванш, по през следващата 1924 г. Ръководителят на Коминтерна Григорий Зиновиев изразява и убедеността си, че борбата за властта в България не е приключила, а е само в своето начало и поставя новата задача пред българските комунисти – да се оттеглят в селата и планините и да започнат партизанска борба, която ще им отвори пътя към близката победа[16]. През февруари 1925 г. Москва дава директиви за подготовка на „масово въоръжено въстание“ в България „в най-близко време“ и незабавно пристъпване към неговата военно-техническа подготовка. Утвърден е план и са отпуснати значителни средства за създаване на Нелегална военна организация на БКП и нейното въоръжаване. Страната е разделена на военни области, една от които е Бургаската. Още през март с. г. един от първите пратеници на Коминтерна в България – Игнатий Дзевалтовски настоява, като част от организационната подготовка на въоръженото въстание, партията незабавно да вземе инициативата за организиране на „систематическа въоръжена съпротива“ срещу правителството или на партизанско движение. На първо време тя трябва да създаде няколко партизански чети, чието ядро да е от комунисти, преследвани от властта, а периферията - от всякакви недоволни елементи. Четите трябва да провеждат нападения за прекъсване на жп линиите, за унищожаване на агентите на властта по места и тероризиране на административния и политическия апарат на правителството. По този начин те ще революционизират селските маси и ще служат като школи за въоръжена борба, които издигат и подготвят бъдещите началници на въстаническите отряди. Вълната на партизанското движение ще

[15] Пак там, а. е. 13969, л. 271.
[16] Статията вж. у **Райчевски**, Ст. Българите в световните хроники 1920 – 1925. София: Български бестселър, 2002, с. 232 – 233.

попречи на правителството да закрепи своите позиции, ще предизвика недоверие към него в чужбина, ще усили антагонизма му с Югославия и с македонското движение. Всичко това ще създаде нервна и ненормална обстановка, която ще доведе до разпад на управляващия Демократически сговор, нарастващи разногласия и паника в буржоазния лагер. Освен че ще му са необходими много средства, правителството неизбежно ще прибегне до терор за справяне с четите, което само ще усили партизанското движение и ще създаде благоприятна обстановка за работата на БКП и БЗНС. Ето защо „Комунистическата партия е длъжна да оказва материална, морална и организационна поддръжка“ на партизанските отряди и да ги снабди с оръжие. Пратеникът предупреждава, че отказът от партизанско движение означава отказ от възможността за достигане на революционните перспективи в най-близко бъдеще и съдържа опасност за пълен упадък на революционното движение и разстройство в партията[17]. Идеята на Дзевалтовски не е възприета еднозначно в Москва. Тъй като налични кадри и оръжие на БКП едва ли биха били достатъчни за ново масово въоръжено въстание, дори и за локални бунтове, основният въпрос, който занимава неговите адепти, е как да бъде ускорен и съкратен пътят до въстанието. В това направление се очертават две становища – за даване приоритет на нелегалната подготовка чрез изграждане на мощна военна организация и конспиративна дейност, без да се пренебрегват възможностите на четническото движение, и за влизане в открит сблъсък чрез разгръщане на партизанска война. Докато Задграничното представителство на партията, в лицето най-вече на Г. Димитров, поддържа първия вариант, то вътрешното ръководство и най-вече Коста Янков, ръководител на Военната организация, е убеден привърженик на втория.

На практика местните комунистически дейци действат и по двете линии. Паралелно с изграждането на професионална и платена Нелегална военна организация те се ангажират и с организирането на партизански чети. Обзети от революционно нетърпение и припряност и по съветите на своите съветски инструктори, вътрешните дейци решават да заложат на вече съществуващи анархистични и вулгарни криминални разбойнически банди, които да подчинят на партийните цели и задачи – комплектуване на кадри, набавяне на оръжие и средства. По този начин за двигатели на бъдещата социална и политическа революция се привличат криминални престъпници, обирджии, контрабандисти, убийци – изметта на обществото. Въпреки поставените политически

[17] Коминтернът и България (Март 1919 – септември 1944 г. Документи . Т. 1. София: Главно управление на архивите при МС на РБ, 2005, с. 179 – 187.

цели, тези чети имат откровено разбойнически и терористичен профил. Извършваните от тях нападения, убийства, обири и експроприации, наричани ексове, са с цел издръжка и попълване касата на Комунистическата партия, лични отмъщения и обогатяване. Те рядко са контролирани на централно или окръжно комунистическо ниво и още по-рядко са свързани с „интересите на трудещите се“ и подготовката на бъдещата революция. Факт е, че четническите действия внасят страх и несигурност сред населението, компрометират държавната власт и предизвикват недоверие и недоволство към нея[18].

Потвърждение на горните констатации е появата и дейността на четата на Тодор Грудов в Странджа. За нейното формиране Окръжният комитет на БКП Бургас разчита на окривено бандитските чети, каквито са тези на Георги Янчев и Атанас Премянов. Бандата на Георги Янчев действа в Странджа от края на 1923 г. и се състои от трима души. Според донесение на началника на Бургаското бюро на Обществена безопасност на 7 април 1924 г. тя напада овчари в землището на с. Кованджа (Кондолово) и задига няколко агнета. Тази на Атанас Премянов, с героичния прякор „Главореза“, е в състав от 4 – 5 души. И двамата „воеводи“ са без образование, насилници и разбойници по занаят, без идейни и политически позиции, съдени за криминални престъпления. Скоро двете групи се обединяват под водачеството на Г. Янчев[19].

През април 1924 г. Военният център на БКП дава указания на Южнобългарската военна област да организира четническо движение, като за целта използва бандитските групи на Г. Янчев в Бургаско и на Митьо Ганев в Хасковско и ги превърне в политически. През май, след дадената от правителството амнистия и освобождаването на Тодор

---

[18] По въпроса за четническото вж.: **Бичев**, П. Надвечерието на атентата. Велики четвъртък 1925 г. София: Анико, 2006, с. 19 – 24, 59 – 66, 99 – 106, 134 – 139; **Христов**, Ф. Военната организация на БКП в подготовката на новото въоръжено въстание —1924 – 1925 г. // *ВИСб.*, 1957, № 3; *същият*. Хасковската окръжна политическа чета „Христо Ботев“. София: Издателство на БЗНС, 1989; **Атанасов**, Щ. ген.-лейтенант о.з., **Ангелов**, В., **Христов**, Д., **Чолпанов**, Б. Въстаническите и четническите действия в Хасковски окръг през 1923 – 1925. София: Издателство на БКП, 1962; **Башикаров**, Г. Кискиновата (Първа средногорска) чета. Спомени. София: Издателство на БКП, 1964; **Балов**, П. полк. о.з. Четническото движение в Средна гора и Софийски окръг през 1924 – 1925 г. // *ИИВИ и ВИНД*, 1975, 19 – 20; **Цонев**, М. генерал-лейтенант о.з. Първата килифаревска антифашистка партизанска чета (юни 1923 – май 1925 г). // *ВИСб.*, 1987, № 1; **Илиев**, А. Последните воеводи. София: Сиела, 2015, с. 24 – 203.

[19] ЦДА, ф. 2123К, оп. 1, а. е. 9906а, Т. 2, л. 346. Дори официалните комунистически спомени и историография определя Г. Янчев като човек без определени политически убеждения, проявяващ склонност към грабежи и побоища. През 1925 емигрирал в Югославия, където се поставя в услуга на десните земеделски водачи в лицето на Коста Тодоров и Александър Оббов. След това се озовавал в СССР, където „партията направи много опити да го превъзпита, но без особен осезателен резултат“. Значително по-благосклонни са те към Ат. Премянов, който макар „със слаба политическа култура“ благодарение на партията преодолял своите недостатъци. Но и за него се твърди, че бил склонен към грабежи, убийства, побоища и своеволия. Виж: **Дремсизов**, Т. Отредът на Тодор Грудов в Странджанския край през 1924 г. Спомени от Теню Н. Дремсизов. // ВИСб., 1956, № 4; **Мичев,** Д. Цит. съч., с. 64.

Грудов от затвора, ръководството на БКП му възлага да организира чета в Странджанския край. Грудов се свързва с Г. Янчев и така се появява чета, с войвода Т. Грудов и подвойвода Г. Янчев[20].

Четата започва активна дейност, която предизвиква сериозен смут сред местните власти и населението. Една от първите ѝ отбелязани прояви е от 1 юли 1924 г. За нея Бургаският околийски началник съобщава, че сутринта „разбойническата банда“ на Т. Грудов и Г. Янчев нападнала с. Дервент дере (Проход), събрала селяните на мегдана и Т. Грудов държал комунистическа реч. Грудов „поискал от свещеника 5000 лв. и понеже последният отказал, бил зверски убит“. Двама селяни били отвлечени от разбойниците, които им нанесли „немилостив побой“. Според доклад на инспектор на Обществена безопасност – Бургас, на 2 юли 1924 г. в 21 ч. бандата на Грудов и Янчев нападнала от засада потеря от с. Коджа бук (Голямо Буково), която я преследвала. Убили шест души – един войник, двама селяни, двама агенти на Обществена безопасност и един работник. Ранени били четирима войника, кметът на селото и шестима селяни. От разбойниците бил ранен един[21].

Многобройни са докладите и телеграмите от Околийския началник на Малко Търново Дико Русев, в чийто район разбойниците действат най-активно. Той донася, че на 7 юли 1924 г. в землището на с. Конак (Бяла вода) бандата на братя Премянови, състояща се от 15 души, нападнала пътническата каруца, ограбила ценностите и дрехите на осемте пътници и стоките, които пренасяли, „в името на революцията“. Част от откраднатата стока споделили с потърпевшите. Сред нападателите били разпознати Г. Янчев, Желязко Янев, братята Премянови – Георги и Атанас, и Димитър Атанасов. Те признали, че са извършили нападението над войниците в Коджа Бук. Премянов се хвалил, че той сам лично бил убил агента от обществена безопасност Христо Ковачев. Разбойниците имали ятаци на турска територия и се укривали там, когато били застрашени. На 10 юли същият телеграфира, че двама разбойници от четата на Г. Янчев заставили едно овчарче край Граматиково да съобщи на Янаки Папазов, търговец от

[20] **Дремсизов**, Т. Цит. съч., с. 66 – 69; **Мичев**, Д. Цит. съч., с. 71. Тодор Грудов е роден е в село Кара бунар (Средец) през 1896 г. Работи като железничар. Става член на БРСДП (т.с.) през 1912 г. Избран е за кмет на Карабунарската комуна (1922), която е разтурена след Деветоюнския преврат през 1923 година. Участва в Септемврийското въстание (1923). През 1924 г. емигрира в Сърбо – Хърватско – Словенското кралство, а след това в СССР (1925). Завършва военнополитическата академия в Ленинград и служи в Съветската армия до смъртта си през 1935 г, според едни сведения от рак, а според други е ликвидиран при сталинските чистки. Родното му село Кара бунар (Средец от 1934 г., град от 1960 г.) е преименувано в негова чест на Грудово от 1 юни 1950 година и носи името му до 1993 г.
[21] ЦДА, ф. 2123К, оп. 1, а. е. 9906а, Т. 2, л. 346.

селото, да им изпрати 1000 лв. и три оки хляб. Русев съобщава, че на 18 юли 1924 г. е извършено нападение по шосето Бургас – Малко Търново край село Стоилово. То било дело на братята Премянови и Желязко Стоянов. Ограбени били каруцарите Георги Велички и Желязко Шейтанов, които карали стока от Бургас. Ат. Премянов заявил, че ще убият всеки стражар, пристав или „когото срещнат“, че ще обиколят всички села и ще свикат тайни събрания на комунисти и дружбаши за подготовка на революцията. Действително бандите влезли в разни села на 22 и 25 юли, както и на 1 август, но се задоволили само с обири. На 20 август обаче Т. Грудов, Г. Янчев и още трима разбойници е появили пред един овчар, Стоян Петков, накарали го да целуне една кама и един револвер и го заклели във вярност към революцията „като казали, че скоро ще дойдат руски войски в България, за да обявят революция“. С телеграма от 8 март 1925 г. началникът съобщава, че четници на Г. Янчев са убили стражар от М. Търново, изпратен по служба в с. Граматиково[22].

Други рапорти и донесения сочат, че част от населението симпатизира на разбойниците, че местните не дават сведения за тяхното местонахождение, отказват да бъдат включвани в потерите за преследването им и да се сражават с тях. Самите полицейски служители предпочитали да не се намесват, а имало и случаи на кметове, които снабдявали бандите с храна[23].

Тези, както и редица други сведения са обобщени от Министерството на вътрешните работи в Общ бюлетин от 1925 г. Той е с дълго и показателно заглавие: „ЕДИННИЯ ФРОНТ. НЕГОВИТЕ ЗЛОДЕЙСКИ ЗАМИСЛИ И ДЕЯНИЯ. СЪВМЕСТНОТО УЧАСТИЕ НА КОМУНИСТИ И ДРУЖБАШИ В ЧЕТНИШКО – РАЗБОЙНИЧЕСКИТЕ НАПАДЕНИЯ. БЪЛГАРСКИЯ ВИНЕНО–ЖЪЛТ БОЛШЕВИЗЪМ, ИЗРОДЕН В БАНДИТИЗЪМ“.

В Бюлетина са представени по-важните факти, извлечени от официални доклади и телеграфически донесения до МВР, за извършените от единнофронтовците убийства на видни общественици, магистрати, държавни и общински чиновници и частни лица. Посочени са и нападенията за грабеж на държавни и частни банки, митници, гари, общински управления, както и разрушенията и атентатите на мостове, жп, телефонни и телеграфни линии, държавни и общински учреждения, частни къщи. Бюлетинът започва

[22] ЦДА, ф. 170Б, оп. 1, а. е. 8, л. 249; ф. 2123К, оп. 1, а. е. 9906а, Т. 2, л. 346 – 347.
[23] **Мичев**, Д. Четата на Тодор Грудов…, с. 60 – 61.

с преамбюл, в който на базата на извършените разкрития и арести се констатира, че влиянието на комунистите и дружбашите е най-силно сред учителите, железничарите и полуинтелигентните или лумпенинтелигентните, декласираните елементи и рецидивистите. Много по-слабо било то сред работниците и трудолюбивите селяни. Самите по-видни единнофронтовци били собственици, имали имоти и къщи, а някои от тях били „с доста завидно материално положение“. Това сочело, че болшевизмът, който се изродил напълно в бандитизъм, не намирал място в икономически слабите среди. Сред единнофронтовците не се откривала ясна представа за организацията, идеите и теорията на болшевизма и дружбащината, но всички били „пропити със сатанинска злоба, чувство на мъст и грабеж“. Установило се, че заслепената амбиция на ръководителите на единния фронт била подсладена изобилно с болшевишко злато[24].

Примери и доказателства за горните изводи са представени по окръзи, като първи е Бургаски окръг. Основно място е отделено на „разбойническата банда“ на Т. Грудов и Г. Янчев. Тя се състояла от 21 души, 14 комунисти и 7 дружбаши, изброени поименно: Тодор Грудов – войвода, комунист; Георги Янчев, дружбаш, – подвойвода; Атанас Премянов, комунист – подвойвода; Теню Дремсизов, секретар; Коста Петров от с. Аралий, Казълаагачко (Елховско); Георги Премянов; Васил Илиев от Василико; Николай Чорний – руски евреин; Петър Илиев от с. Кръкчал (Драчево), Бургаско; Панайот Богданев от Карабунар (Средец); Жеко Стоянов от с. Карамлък (Младежко); Драган Тодоров; Атанас Иванов; Иван Станков и Иван Александров от с. Дюлгерлий (Зидарово), Бургаско; Тодор Йовчев от с. Кайбилар (Странджа), Елховско; Яне Димитров от с. Кости; Жеко Киров от с. Кръкчал; Станко Стаматов от с. Кара еврен (Близнак); Милю Иванов от с. Алмалий (Ябълково); Петко Николов от с. Турско Алагюн (Варовник). Четата прекратила дейността си на 17 ноември 1924 г., когато преминала на гръцка територия при Свиленград и се предала на гръцките погранични постове. След престой в Димотика, Гюмюрджина (Комотини) и Солун, на 9 декември тя била предадена на сръбските власти, които я отвели в Ниш. В средата на февруари 1925 г. трима от четниците, по поръчение на ръководителя на комунистическата емиграция Гаврил Генов, заминали за София, за да се поставят в услуга на централното ръководство на компартията. Двама от тях – Коста Петров и Жеко Киров са заловени от полицията, а Ат. Премянов, „най-закоравелият и

[24] ЦДА, ф. 2123К, оп. 1, а. е. 9906а, л. 342.

жесток разбойник на българския комуно-дружбашки бандитизъм“, на 17 февруари с.г. убива постовия войник на казармите на I-а Софийска пехотна дружина и се укрива[25].

При извършеното дознание заловеният К. Петров дава подробни сведения за „подвизите“ на четата на Г. Янчев и Т. Грудов. 1. „Откраднахме два овни на Стефан от с. Текенджия (Тикенджа)…“; 2. „Нападнахме къщата на дядо Станко Гърнетов от с. Арманлий[26] и му ограбихме 60 000 лева и 5000 лв. взехме от един търговец, който случайно беше там“; 3. „Нападнахме в с. Тагар кьой (Тагарево) Димо Чавдаров и му взехме 17 хиляди лева“; 4. „В с. Дервент дере (Проход) Атанас Премянов застреля свещеника на същото село“; 5. „В с. Коджа бук (Голямо Буково) убихме двама селяни…“; 6. „В с. Българско Алагююн (Богдановo) Ат. Премянов уби с дърво Стоил Гайдаджията и му отряза ушите“; 8. „В с. Кър харман (Вършило) Г. Янчев уби Георги Барбата, а А. Премянов му отряза едната ръка и единия крак“; 8. „В местността Падалото, близо до с. Урум кьой (Индже войвода), когато нападнахме трудоваците А. Премянов разпори с ножа си, като прасе, капитан Багрянов, отреза му ръцете и краката и след това бръкна в корема и извади червата му и след това дробовете и ги закачи по пироните на вратата“; 9. „Тодор Грудов, Георги Янчев, Станко Стаматов и Теню Дремсизов убиха Забернския кмет и Георги Толев от с. Визица“; 10. „В с. Алманлий (Долно Алманли /Долно Ябълково) убихме един селянин…“ 11. В с. Кръкчал (Драчево) Георги Премянов и Георги Янчев стреляха през прозореца и убиха Георги Илиев, както си вечеряше с децата“[27].

Вторият заловен Жеко Кипров потвърждава всичко казано от К. Петров и допълва описа на убийствата и грабежите: 12. „В с. Гюл тепе (вероятно Гьок тепе) Георги Премянов и Станке Стаматов хванаха кмета и го набиха с пушките си, след това обрахме общината, взехме всичките пушки и патрони, един телефонен апарат, хляб и цървули“; 13. „В с. Турски Алагюн (Варовник) ограбихме общината, взехме всичките пушки и на излизане от селото нападнахме търговци, взехме им праматарските стоки (дребни манифактурни, галантерийни и битови предмети), хляба и около 12 000 лв.“; 14. „В с. Мемечкьой (Росен) нападнахме селски къщи, ограбихме около 40 000 лева и два коня“; 15. „В един чифлик на самата граница взехме от надзирателя 5000 лева, заграбихме 5

[25] Пак там, а. е. 9906а, л. 342 – 344.
[26] Става дума или за Горно или за Долно Алманлий (Горно Ябълково или Долно Ябълково, община Средец)
[27] Пак там, а. е. 9906а, л. 344 – 345.

коня и три чувала брашно“; 16. „В с. Дюлгерлий ограбихме пол.(ицейския) Участък и общ. (инската) Канцелария. Атанас Премянов след това наби един от стражарите, искаше да ги убие всичките, но след това се отказа. След като взехме пушките от общината разграбихме от много места хляб, кашкавал, сирене, и пр. и натоварихме една каруца. След това Т. Грудов събра пари от сговористите и държа реч, че скоро ще стане революцията и че оръжие ще им се даде от Русия“; 17. „На излизане от с. Дюлгерлий се оттеглихме в гората на балкана „Бакърлъка“. По пътя откраднахме 6 овни“[28].

Разбойникът от бандата на Г. Янчев, Георги Стоянов – Качака, заловен още през 1924 г., в показанията си свидетелства: 18. „В с. Урум кьой (Инджe войвода) взехме от общината една кола пушки, един сандък патрони, а от селяните събрахме много продукти, 9 овци и Атанас Премянов с револвер в ръка събра из по-богатите селяни колкото пари можеше“; 19. „В с. Граматиково скъсахме телеграфните и телефонните жици, и накарахме кмета да събере хляб и др. храна. Премянов потърси семейството на Янко Папазов, за да го избие, но всички отсъстваха от къщи, след което той напръска къщата с газ и я запали. По-късно Станке Стаматов залови едно момче милиционер и го закла. След това се оттеглихме в гората …“[29].

В архивите са запазени и сведения за действията на властите в Странджанския край след 16 април 1925 г. Към 25 май в Малко Търново са задържани 24 души, а във Василико – 17[30]. Арестите продължават през следващите дни. Към 29 май 1925 г., според донесение на Бургаския окръжен управител в М. Търново са задържани 52 комунисти конспиратори „с доказана виновност“. Открити били 5 пушки, 3 бомби и 1 килограм взрив. Във Василико задържаните са 20[31]. Към 2 август в Малко Търново под арест са 26, а във Василико – 17 души[32].

Дългогодишният началник на Обществена безопасност в този период – Пане Бичев, през 1931 г. издава книга „Надвечерието на атентата. Велики четвъртък 1925 г. (Разкриване на нелегалните апарати на комунистите)“. В нея отделя специално място на четата на Т. Грудов. Според Бичев през март 1924 г. ЦК на БКП дава предписание на Бургаския окръжен комитет да сформира две нелегални чети – едната за Малкотърновско, а другата за Анхиалска (Поморийска) околия. На 10 март Окръжният

[28] Пак там, а. е. 9906а, л. 345.
[29] Пак там, а. е. 9906а, л. 345 – 346.
[30] ДВИА, ф. 16, оп 2, а. е. 47, л. 106.
[31] ЦДА, ф. 2123К, оп. 1, а. е. 9906а, Т. 1, л. 104 – 105.
[32] ДВИА, ф. 16, оп 2, а. е. 47, л. 174.

комитет решава да се образува само една чета в Малкотърновска околия, като натоварва с тази задача Теохар Бакърджиев, а за водач е избран Т. Грудов. Четата била образувана след Великден на 1924 г. и била в състав от 19 души. След август с. г. достигнала до 150 души, но едва през септември към нея се присъединил и Ат. Премянов. Бичев се позовава на сведенията от горецитирания Бюлетин, но внася и някои допълнителни сведения. Според него при нападението на 13 септември 1924 г. на с. Турски Алагюн (Варовник) били задигнати „100 000 лв. контрибуция“ от нещастното население. На 17 септември при нападението на трудовашкия лагер раненият кап. Янко Багрянов, участник в последните три войни, бил докаран при Т. Грудов, който дал заповед на Коста Петров и Атанас Премянов да го бият с прикладите. Капитанът губи съзнание, но го свестяват и продължават с безмилостните удари. Под страх от разстрел се заповядва всеки трудовак да удари с по едно дърво своя началник. След това Коста Петров и Желязко Янев разрязали гърдите му с ножовете си, отрязали ръцете и краката му и ги закачили по дърветата, а червата му разхвърлили по лагерната ограда. На 18 септември в четата влязла в с. Кърк Харман (Вършило), където Премянов отрязал главата на един селянин и ограбили 40 000 лв. На 26 септември от с. Мехмеч кьой (Росен) била взета контрибуция от 25 000 лв., а от Урум кьой (Индже войвода) – 18 000 лв. На 27 септември четата влязла в с. Дюлгерлий (Зидарово), ранила кмета и отнела от селяниите 42 000 лв. Последвало нападение на с. Сазлъ кьой (Тръстиково), на 2 октомври, където разбойникът Хасан Хаджиолу отрязал главата на Желю Добринов и били ограбени 48 000 лв. В с. Черан кьой (Порой) убили свещеника и взели 100 000 лв. В Коджа Бук (Голямо Буково) убили кмета, неговия помощник, един полицай и един войник. В с. Дингизово (Моряне) Премянов отрязал главите на един селянин и един митнически стражар. В края на октомври нападнали с. Ялагюн, от където взели 61 000 лв., а от с. Скеф (Димчево) – 40 000 лв. Бичев твърди, че събраните суми са изпращани в Окръжния комитет, а последният е препращал на Централния комитет[33].

Събитията от 1923 – 1925 г. и след сто години продължават да повдигат въпроси и да търсят отговори, както на общонационално, така и на регионално ниво. Що се отнася до Странджанския край, заслужава да се мисли за това как копнежът и саможертвата за присъединяване към свободното Отечество само след десет години се проявява в открити въоръжени и насилнически действия за неговото унищожаване, как радикалните

[33] **Бичев**, П. Надвечерието на атентата. Велики четвъртък 1925 г. (Разкриване на нелегалните апарати на комунистите). София: Издателство „Анико“, 2006, с. 99 – 107.

антидържавни, антиконституционни и антидемократични идеи проникват и се загнездват в това бедно, отрудено планинско население, познаващо гнета на една чужда, недемократична и неконституционна насилническа власт, кое е водещото и определящото в неговото поведение – идеологиите на земеделците и комунистите или неудовлетвореността от новия статус, от разминаването между очакваната и реалната действителност. Проваля ли се българската държава като алтернатива и възможности да гарантира по-добра перспектива и бързо да интегрира новоприсъединените след войните територии и население? Кой е достоверният или относително достоверният разказ за събитията от 1923 – 1925 г.? Може ли да се вярва и в каква степен на тогавашните български власти или на техните отрицатели и на официалната следдеветосептемврийска мемоаристика и историография?

Ако се анализират официалните сведения, може да се направи заключението, че най-обективни са текущите доклади на административните, полицейски и военни началници, които предават обстоятелствата, такива каквито са стигнали до тях, разбира се, с презумпцията за известно преувеличаване и неточности. С голяма степен на достоверност могат да се приемат и свидетелствата на арестуваните четници, като при тях ясно проличава стремеж да се дистанцират от политическия характер на действията си и да прехвърлят отговорността за бандитските прояви само върху лицето Ат. Премянов. Що се отнася до написаното от Пане Бичев, то страда от стремеж към преувеличение, както по отношение на броя на четниците, така и на техните експроприации. Докато самите четници признават за ограбени 139 000 лв., които сигурно са били и повече, то Бичев уверено твърди за 3-4 пъти по-голяма сума от 474 000 лв.

В пълен контраст с вече посочените сведения и констатации на властите, секретарят на четата на Т. Грудов Теню Дремсизов, през 1956 г. сочи, че тя провежда само акции, целящи пропаганда, въоръжаване и снабдяване с храна. Унищожавала и общинските архиви и само веднъж наложила „на по-богатите селяни паричен данък, който да дадат на отреда“. Но дори той не скрива, че „офицерът Багрянов … бе убит от отряда“, за разлика от самия Премянов, според който трудоваци са тези, които са убили своя командир[34].

[34] **Дремсизов**, Т. Отредът на Тодор Грудов…, с. 66 – 100; **Премянов,** Ат. Орлите на Странджа. София: Издателство на БКП, 1968, с. 204 – 206.

През 1961 г в „Исторически преглед“ е публикувано първото проучване на Д. Мичев, посветено на четата на Т. Грудов, което става съставна част от по-късната му монография, посветена на четническото движение в България. И в двете изследвания се посочва, че основите задачи на четата се свеждали до извършване на организационно-политическа работа след населението, с цел подготовката му за ново въстание, чрез провеждане на общоселски събрания, образуване на бойни шесторки, тяхното въоръжаване и обучаване във военно дело. Четата на Грудов действително възстановила партийни организации, изградила партийни шесторки, подготвила 2000 въстаници, като същевременно наказвала „самозабравилите се фашистки властници“.[35]. Твърдения, които са недоказани и силно съмнителни, с оглед конкретната „бойна дейност“ на четата, която включва провеждане на общоселски събрания и комунистическа пропаганда, ликвидиране и пленяване на представители на властта и обикновени селяни, изземване на оръжие и значителни финансови средства, но не и възстановяване или създаване на партийни организации, въоръжаване и военна подготовка на населението. Самият автор заключава, че в дейността на четите, вкл. и на Т. Грудов, имало има два периода. Първият бил до есента на 1924 г., когато била извършена „значителна и полезна революционна работа за подготовката на ново въоръжено въстание“ и втори, в края на 1924 г. – началото на 1925 г., когато „вместо полза тяхната дейност носеше вреда на целокупното революционно движение в България“. От септември до ноември 1924 г. четата извършила повече от 13 бойни, снабдителни и политически акции, като овладяла 10 села, но въобще пренебрегнала и напълно изоставила организационната работа сред населението. Тя, както и останалите партийни чети, вече проявявали авангардизъм, не служели на партията, а тя обслужвала тях. Окръжното ръководство на партията в Бургас не успяло да осигури правилно и навременно ръководство над действията на четата на Грудов. Признава се, че дисциплината в четата не била на високо ниво, че Ат. Премянов си позволявал без разрешението на командването да извършва експроприации, наказания, саморазправи, дори с четници, но нищо не се казва за това, че голяма част от тези действия са по заповед или в съгласие с Т. Грудов, който лично участва и в убийствата и грабежите. Очевидно проблемът не е бил само в една личност[36]. Очертава се образ на четниците, подобен на спартанци и благородни рицари, без да се споменава за вредата, която нанасят на сигурността, живота, финансите и поминъка на местното

[35] **Мичев**, Д. Четата на Тодор Грудов в Странджанския край през 1924 г. // Исторически преглед, 1961, № 1, с. 53 – 76.; Четническото движение …, с. 83.
[36] **Мичев**, Д. Четата на Тодор Грудов …, с. 68 – 75; Четническото движение …, с. 184.

население, без да се коментира безцеремонната им жестокост, стигаща до садизъм, не само срещу „фашистите“, с които се оказва са пълни странджанските села, но срещу обикновени селяни, свещеници, дребни търговци, общински служители, полицаи. Показателно е описанието на случилото се с кап. Багрянов: С разрешение на ОК на БКП Бургас четата решила да нападне трудовашкия лагер в местността „Падалото“, защото разположените там трудоваци се обучавали за борба против четата и представлявали сериозна опасност за развитието на четническото движение в Странджанския край, а капитан Багрянов бил „известен фашистки убиец“. Нападението било рано сутринта на 17 септември, като с устремна атака трудовашкият лагер бил превзет, а войниците се предали без съпротива. Капитан Багрянов, който се опитал да избяга, бил ранен, „и заловен от войводата (Грудов или Премянов? Бел. моя – В. Я.), след което беше убит“. Войниците били освободени да си заминат по родните места. Иззети били оръжие, боеприпаси, дрехи, храни. Самият лагер бил опожарен, като са нанесени щети за 500 000 лв. на „фашистката държава“[37].

Случилото се в Странджанския край през 1923 г. – 1925 г. е проблем, много ограничен географски, хронологически и тематично, но показателен за паралелните разкази за миналото ни, които трябва да бъдат преодолени, за да се създаде един общ, обективен и приемлив наратив.

Т.

[37] **Мичев**, Д. Четническото движение …, с. 142 – 145, 166 – 168.